

مبانی تفسیر روایی

محمد فاکر میبدی

سندنامه پژوهشی

■ عنوان: مبانی تفسیر روایی

■ پژوهشگر: محمد فاکر میبدی

■ گروه علمی: فلسفه و کلام اسلامی

■ محقق: محمد فاکر میبدی

■ ارزیابان علمی: حجج اسلام مهدی رستم‌نژاد و محمود عصری

■ موضوع اصلی: بررسی مبانی تفسیر روایی

■ مدت انجام تحقیق: ۳ سال

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

مبانی تفسیر قرآنی

محمد فاکر میبیدی

عضو هیات علمی دانشکده الهیات

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ اول: ۱۳۹۳

شمارگان: ۱۵۰۰

قیمت: ۱۸۰۰۰ تومان

طراح جلد: سیدایمان نوری نجفی

چاپ و صحافی: مجاب

سرشناسه: فاکر میبیدی، محمد ۱۳۳۸ -

عنوان و نام پدیدآور: مبانی تفسیر روایی / محمد فاکر میبیدی.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۴۰۰.

مشخصات ظاهری: ۴۳۸ ص.

شابک: ۳ - ۲۴۴ - ۱۰۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه.

یادداشت: نمایه.

موضوع: تفاسیر مائورم

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

ردمبندی کنگره: ۱۳۹۲ ۴م۲/ف۹۸ BP

ردمبندی دیویی: ۲۹۷/۱۷۲۶

شماره کتابشناسی ملی: ۳۲۵۲۶۱۹

همه حقوق محفوظ است

فهرست

۱۷	پیشگفتار
۲۱	مقدمه
۲۳	بخش اول: احکام تمهیدی
۲۵	فصل اول: نقش شناختی
۲۵	مبحث اول: تقسیم مبانی
۲۷	گفتار اول: اقسام مبانی
۲۷	الف) تقسیم مبانی بر اساس نقش
۲۸	ب) تقسیم مبانی بر اساس مرتبه
۲۸	ج) تقسیم مبانی بر اساس حوزه کاری
۲۹	مبحث دوم: واژگان مرتبط
۲۹	گفتار اول: اصول
۳۰	گفتار دوم: قواعد
۳۰	گفتار سوم: ضوابط
۳۱	گفتار چهارم: مبادی
۳۱	گفتار پنجم: مسائل
۳۱	گفتار ششم: تفاوت اصطلاحات
۳۳	مبحث سوم: مفهوم‌شناسی تفسیر روایی
۳۳	گفتار اول: عنصر تفسیر
۳۴	الف) کشف مراد
۳۴	ب) بیان الفاظ و مدلول آن
۳۴	ج) علم شناخت قرآن

۳۴.....	(د) فهم و بیان مراد خدا.....
۳۶.....	(هـ) تعریف برگزیده تفسیر.....
۳۷.....	(و) مراتب تفسیر.....
۳۸.....	گفتار دوم: عنصر روایت.....
۳۸.....	(الف) واژه روایت.....
۳۹.....	(ب) واژگان هم‌نوا.....
۴۰.....	۱. اثر.....
۴۱.....	۲. حدیث.....
۴۲.....	۳. خبر.....
۴۳.....	۴. سنت.....
۴۳.....	۵. روایان پنج‌گانه در روایات.....
۴۴.....	۶. سبب تعریف تفسیر روایی.....
۴۵.....	(الف) سبب روایی.....
۴۵.....	(ب) تفسیر حدیثی.....
۴۵.....	(ج) تفسیر انری.....
۴۶.....	(د) گستره تفسیر روایی.....
۴۶.....	۱. تفسیر روایی م.....
۴۶.....	۲. تفسیر روایی خاص.....
۴۷.....	۳. تفسیر روایی اخص.....
۴۷.....	(هـ) ماهیت تفسیر روایی.....
۴۷.....	گفتار چهارم: عوامل تقسیم تفسیر.....
۴۸.....	(الف) عامل منهج.....
۴۸.....	(ب) عامل اتجاه.....
۴۹.....	(ج) عامل اسلوب.....
۵۰.....	(د) روش‌های تفسیری.....
۵۱.....	(هـ) نقد و بررسی.....
۵۲.....	(و) رابطه تفسیر روایی با مناهج و گرایش‌ها.....
۵۲.....	فصل دوم تاریخچه تفسیر روایی و اهمیت آن.....
۵۵.....	مبحث اول: سیر تاریخی تفسیر روایی.....
۵۵.....	گفتار اول: زمان پیدایش و رویش تفسیر روایی.....
۵۹.....	گفتار دوم: دوره رشد تفسیر روایی.....
۶۲.....	(الف) جدایش تفسیر روایی.....
۶۲.....	۱. جدایی تفسیر روایی از دیگر مناهج تفسیری.....

۶۲	۲. جدایی تفسیر از دیگر معارف روایی
۶۳	گفتار سوم: عصر طلایی تفسیر روایی
۶۳	الف) دوره امام باقر و امام صادق علیه السلام
۶۴	ب) دوره امام کاظم علیه السلام تا امام حسن عسکری علیه السلام
۶۵	ج) تفسیر روایی در شیوه معصومین
۶۶	گفتار چهارم: روزگار پویایی تفسیر روایی
۶۷	گفتار پنجم: قرون رکود تفسیر روایی
۶۸	گفتار ششم: حیات دوباره تفسیر روایی
۶۹	گفتار هفتم: ظهور تفاسیر جدید
۷۰	بخش هفتم: اهمیت و جایگاه تفسیر روایی
۷۱	۱. ر.ا: روایات تفسیری منشأ انواع تفاسیر و علوم قرآن
۷۲	۲. گفتار: مسیر روایی از منظر دانشمندان
۷۵	بخش دوم: مبانی
۷۷	فصل اول مبانی صوری
۷۸	مبحث اول: علم رجال
۷۹	گفتار اول: تعریف علم رجال
۸۰	الف) علم رجال در کلام دانشمندان
۸۱	ب) نقد علم رجال و پاسخ آن
۸۴	مبحث دوم: علم درایه
۸۴	گفتار اول: تعریف علم درایه
۸۶	گفتار دوم: اقسام خبر
۸۷	الف) متواتر و واحد
۸۸	ب) اقسام خبر واحد
۸۸	۱. صحیح
۸۹	۲. حسن
۹۰	۳. موثق
۹۰	۴. ضعیف
۹۰	گفتار سوم: کارایی این اصطلاحات در تفسیر
۹۱	مبحث سوم: دیگر عوامل احراز صدور
۹۱	آگاهی بر منابع روایت

۹۲.....	آگاهی بر زمان زیست راوی
۹۳.....	تمیز راویان از یکدیگر
۹۳.....	الف) آگاهی بر تشابه اسمی راویان
۹۴.....	ب) آگاهی بر اسمی، کنیه و القاب راویان
۹۴.....	ج) آگاهی بر انتساب و مکان ولادت راوی
۹۷.....	فصل دوم مبانی دلالتی
۹۷.....	مبحث اول: ظهور روایات تفسیری
۹۷.....	گفتار اول: مفهوم ظهور
۱۰۰.....	گفتار دوم: اثبات ظهور و حجیت آن
۱۰۳.....	گفتار سوم: قلمرو اصالة الظهور
۱۰۴.....	مبحث دوم: اقسام ظهور
۱۰۴.....	الف) ظهور: ظهور مثبت
۱۰۵.....	گفتار اول: ظهور منفی
۱۰۶.....	گفتار سوم: ظهور در
۱۰۶.....	گفتار چهارم: اصالة السماع
۱۰۸.....	الف) ظن آوری ظهور
۱۰۹.....	ب) شبهه نوین
۱۰۹.....	ج) نقد و بررسی
۱۱۱.....	مبحث سوم: مفید علم و علمی بودن روایات
۱۱۱.....	گفتار اول: معنی علم و علمی
۱۱۱.....	الف) خبر علم آور
۱۱۲.....	ب) خبر ظن آور
۱۱۳.....	مبحث چهارم: شناخت روایات از جهت عموم، اطلاق و
۱۱۳.....	گفتار اول: نمونه‌هایی از تقیید و تخصیص
۱۱۷.....	گفتار دوم: ضابطه کلی در بهره‌وری از روایات
۱۱۷.....	مبحث پنجم: احراز جهت صدور
۱۱۷.....	گفتار اول: مفهوم جهت صدور
۱۱۸.....	گفتار دوم: جهت صدور در روایات تفسیر
۱۲۱.....	گفتار سوم: نمونه‌هایی از تقیه در تفسیر

۱۲۱.....	الف) تزویج فرزندان آدم.....
۱۲۲.....	ب) شرک به خدا.....
۱۲۴.....	ج) گمان زکریا.....
۱۲۵.....	گفتار چهارم: ضابطه کلی در روایات تقیه.....
۱۲۵.....	اصالة الواقع.....
۱۲۷.....	فصل سوم مبانی احراز حجیت.....
۱۲۷.....	مبحث اول: مرجعیت پیامبر ﷺ در تفسیر قرآن.....
۱۲۸.....	گفتار اول: ادله حجیت.....
۱۲۸.....	الف) دلیل عقلی.....
۱۳۰.....	ب) دلیل نقلی.....
۱۳۲.....	مقامات پیامبر ﷺ.....
۱۳۳.....	۱. دریافت وحی.....
۱۳۳.....	۲. ابلاغ وحی.....
۱۳۳.....	۳. بیان و تفسیر وحی.....
۱۳۷.....	۲. وظیفه علمای پیامبر.....
۱۳۸.....	۲-۱. بیان خود قرآن.....
۱۳۹.....	۲-۲. بیان اسرار و اشارات قرآن.....
۱۳۹.....	۲-۳. تبیین مجملات و مبهمات.....
۱۴۱.....	۲-۴. تفسیر یا تبیین؟.....
۱۴۲.....	۲-۵. نتیجه گیری.....
۱۴۳.....	گفتار دوم: تفسیر پیامبر ﷺ.....
۱۴۳.....	الف) آگاهی پیامبر به تفسیر.....
۱۴۴.....	ب) مقدار تفسیر نبوی.....
۱۴۶.....	مبحث دوم: حجیت سخن ائمه در تفسیر قرآن.....
۱۴۷.....	گفتار اول: ادله حجیت.....
۱۴۷.....	الف) حدیث ثقلین.....
۱۴۷.....	مصدق عترت.....
۱۴۷.....	ب) حدیث معیت.....
۱۵۲.....	د) حدیث سفینه.....
۱۵۳.....	گفتار دوم: جایگاه علمی علی علیه السلام.....
۱۵۵.....	مبحث سوم: جایگاه کلام صحابه.....
۱۵۵.....	گفتار اول: معنی صحابی.....

گفتار دوم: انواع تفسیر صحابه.....	۱۵۷
الف) تفسیر روایی صحابه.....	۱۵۸
ب) تفسیر درایی صحابه.....	۱۵۸
گفتار سوم: ارزش تفسیر صحابی از نگاه مفسران.....	۱۵۹
الف) تفسیر صحابه به منزله حدیث.....	۱۵۹
ب) اجتهاد مجاز از سوی خدا.....	۱۵۹
ج) ثمره علم صحیح و عمل صالح.....	۱۶۰
د) مرجحیت قول صحابه.....	۱۶۰
هـ) اعتماد نسبی سخن صحابه.....	۱۶۱
و) تفسیر صحابی فاقد حجیت.....	۱۶۲
عقدان دلیل بر قبول و تقلید.....	۱۶۲
گفتار چهارم: حجیت تفسیر صحابی.....	۱۶۳
الف) اعتبارات آن.....	۱۶۴
ب) احادیث.....	۱۶۵
۱. افتاء و استفتاء.....	۱۶۵
۲. اصحاب ائمه.....	۱۶۶
۳. حدیث ائمه به اصحاب.....	۱۶۶
ج) نقد و بررسی.....	۱۶۷
گفتار پنجم: حجیت ذاتی یا علمی؟.....	۱۷۷
الف) موانع حجیت تفسیر صحابی.....	۱۸۱
ب) علت اختلاف تفسیر صحابیان.....	۱۸۲
مبحث چهارم: موقعیت تفسیر تابعیان.....	۱۸۷
مبحث پنجم: حجیت خبر واحد در تفسیر.....	۱۹۰
گفتار اول: دیدگاه اثباتی فراگیر.....	۱۹۱
گفتار دوم: دیدگاه سلبی فراگیر.....	۱۹۴
گفتار سوم: دیدگاه تفصیلی.....	۱۹۶
الف) حجیت در تفسیر، نفی حجیت در فقه.....	۱۹۶
ب) حجیت در فقه، نفی حجیت در عقاید.....	۱۹۶
ج) حجیت در تفسیر، فقه، جزئیات معارف، تاریخ و علم.....	۱۹۸
د) حجیت در فقه، نفی حجیت در تفسیر.....	۱۹۹
هـ) حجیت در تفسیر قرآن و فقه.....	۲۰۱
و) حجیت در فقه و تفسیر نفی حجیت در معارف و علم.....	۲۰۲

۲۰۳	زا علم یا عمل؟
۲۰۴	گفتار چهارم: مستند حجیت خبر واحد
۲۰۶	الف) اخبار علاجیه
۲۰۶	ب) اخبار ارجاعیه
۲۰۶	ج) اخبار رجوعیه
۲۰۷	د) اخبار ترغیب به حفظ روایات
۲۰۹	ه) دیدگاه برگزیده
۲۱۰	و) گستره روایات تفسیری
۲۱۱	بخش سوم: کارایی روایات در تفسیر قرآن
۲۱۳	فصل اول: تعامل روایات با قرآن
۲۱۳	مبحث اول: دیدگاه هماهنگی
۲۱۳	مبحث دوم: دیدگاه تضاد
۲۱۴	گفتار اول: اهی قرآن و سنت در تفسیر
۲۱۴	گفتار دوم: نیاز به فهم قرآن از احادیث
۲۱۷	مبحث دوم: دیدگاه انحصاری
۲۱۹	گفتار دوم: انحصار فهم قرآن به روایات
۲۲۱	الف) أدلة انحصار
۲۲۳	ب) نقد و بررسی
۲۲۸	۱. عدل قرآن، عترت است (نروایات)
۲۲۹	۲. وجود روایات ساختگی در میان
۲۲۹	گفتار سوم: وجود روایات عرض
۲۳۰	الف). فقدان ارزش روایات مخالف قرآن
۲۳۰	ب) زخرف بودن روایات غیرموافق با قرآن
۲۳۱	ج) ضرورت تمسک به روایات موافق قرآن
۲۳۱	د) ضرورت گواه از قرآن
۲۳۲	ه) نقد و بررسی
۲۳۲	و) جمع نه طرد!
۲۳۲	فصل دوم کاربردهای تقنینی و تشریعی
۲۳۲	مبحث اول: کاربرد تقنینی روایات
۲۳۸	گفتار اول: روایات و بنیان‌گذاری مبانی فهم و تفسیر قرآن
۲۳۸	۱. خصوص لفظ و عموم معنی
۲۳۸	۲. قانون نسخ و قاعده ارجاع متشابه به محکم

۳. قاعده در معنی «او» و «من لم یجد» ۲۳۹
۴. ضرورت فهم درست و عمل صحیح ۲۳۹
- گفتار دوم: روایات و بنیان‌گذاری گرایش‌ها و گونه‌های تفسیری ۲۴۰
- الف) مناهج تفسیری در روایات ۲۴۱
۱. تفسیر قرآن به قرآن ۲۴۱
۲. تفسیر قرآن به اثر ۲۴۴
۳. تفسیر قرآن به علم لدنی ۲۴۶
۴. تفسیر قرآن به دلیل عقلی ۲۴۷
۵. تفسیر قرآن به لغت ۲۵۰
- ب) اتجاهات تفسیری در روایات ۲۵۰
۱. تفسیر قرآن به ظاهر آیات ۲۵۱
۲. تفسیر باطنی و الهامی قرآن ۲۵۱
- تفسیر تاریخی قرآن ۲۵۲
۴. تفسیر ادبی قرآن ۲۵۳
- ج) روش تفسیر ۲۵۶
۱. تفسیر موضوعی ۲۵۷
۲. تفسیر بر اساس نزول ۲۶۱
۳. تنوع تفسیر ۲۶۲
- ۱-۳. روش مستقیم ۲۶۲
- ۲-۳. روش غیرمستقیم ۲۶۳
- گفتار دوم: روایات تفسیری و بنیان‌گذاری علم قرآن و مبانی تفسیر ۲۶۴
- الف) نفی تحریف ۲۶۴
- ب) نسخ، احکام و تشابه ۲۶۶
- ج) اعجاز قرآن ۲۶۷
- مبحث دوم: کاربردهای تشریعی روایات ۲۶۸
- گفتار اول: روایات تفسیری و تخصیص آیات ۲۶۹
- الف) تخصیص قرآن به قرآن ۲۷۰
- ب) تخصیص قرآن به سنت ۲۷۱
۱. ازدواج مشروط به اذن ۲۷۲
۲. محرومیت از ارث پدر ۲۷۳
۳. استننا در قصاص ۲۷۴
۴. طلاق نابالغ و یائسه ۲۷۴
۵. تخصیص حکم حج ۲۷۵

گفتار دوم: تقیید مطلقات قرآن.....	۳۷۵
الف) احکام اطلاق و تقیید.....	۳۷۷
ب) نمونه‌هایی از مقیّدات قرآنی.....	۳۷۸
۱. تقیید کفر.....	۳۷۸
۲. تقیید در حکم سرقت.....	۳۷۹
۲-۱. مقیدشدن مسروق.....	۳۷۹
۲-۲. مقیدشدن سارق.....	۳۸۰
۲-۳. مقیدشدن محل سرقت.....	۳۸۰
۲-۴. مقیدشدن مقطوع.....	۳۸۱
۳. تقیید غیرمؤمن به کتابی.....	۳۸۲
یاد معنی ظلم.....	۳۸۲
تقیید امان به آیات الهی.....	۳۸۳
اصول تاریخی.....	۳۸۳
گفتار م: روایات تفسیری و نسخ آیات.....	۳۸۵
الف) تعریف نسخ.....	۳۸۶
ب) امکان و وجه نسخ و قرار.....	۳۸۶
ج) چیستی ناسخ؟.....	۳۸۹
۱. انحصار نسخ قرآن به قرآن.....	۳۸۹
۲. امکان نسخ به اخبار متواتر.....	۳۹۱
۳. امکان نسخ قرآن با خبر واحد.....	۳۹۲
۴. شمول نسخ نسبت به اخبار متضمن.....	۳۹۳
د) اقسام نسخ و نقش روایات.....	۳۹۴
هـ) نمونه‌هایی از نسخ قرآن.....	۳۹۶
۱. آیه نجوا.....	۳۹۶
۲. آیه عذّه وفات.....	۳۹۷
۳. آیه نکاح کافر.....	۳۹۸
۴. تقسیم ارث.....	۳۹۸
فصل سوم کاربردهای تشریحی روایات.....	۳۹۹
گفتار اول: روایات تفسیری و تبیین مَجملات.....	۴۰۰
الف) وجود اجمال در آیات قرآن.....	۴۰۲
ب) گستره اجمال در قرآن.....	۴۰۴
۱. اقسام مبین.....	۴۰۵
۱-۱. تبیین به وسیله قرآن.....	۴۰۵

۳۰۶	۱-۲. سنت و روایات
۳۰۶	۲. نمونه‌هایی از اجمال در آیات قرآن
۳۰۷	۲-۱. مبین‌های کلی نسبت به نماز، زکات و حج
۳۰۸	۲-۲. قصر در نماز
۳۰۸	۲-۳. مقدار زکات و صدقات
۳۰۹	۲-۴. تعیین حق معلوم
۳۱۰	۲-۵. استطاعت در حج
۳۱۰	۲-۶. روزه بدل قربانی در حج
۳۱۱	گفتار دوم: روایات تفسیری و تأویل آیات
۳۱۲	۱. تأویل هدایت و ضلالت
۳۱۲	۲. تأویل ابواب
۳۱۳	۳. تأویل قُرای ظاهر و باطن
۳۱۴	گفتار سوم: روایات تفسیری و احکام متشابهات
۳۱۵	۱. توجه نظر به خدا
۳۱۵	۲. تشابه در بیان
۳۱۷	گفتار چهارم: روایات و تطبیق مفهوم بر مصداق
۳۱۷	گفتار پنجم: روایات و گسترش مفهومی و مصداقی
۳۱۸	۱. توسعه در مفهوم عنایت
۳۱۹	۲. توسعه در مصداق سبک
۳۲۰	۳. توسعه در معنی انداد
۳۲۱	گفتار ششم: روایات تفسیری بی مصداق
۳۲۱	الف) مصداق طبیعی
۳۲۲	ب) مصداق بارز
۳۲۳	ج) مصداق اعلی
۳۲۴	د) مصداق منحصر به فرد
۳۲۴	هـ) مصداق پنهان
۳۲۵	۱. دفاع به وسیله عبادت
۳۲۶	۲. نعمت نبوت و امامت
۳۲۷	۳. تعیین مصداق در زمان تأویل
۳۲۸	گفتار هفتم: روایات تفسیری و شأن نزول آیات
۳۳۱	بخش چهارم: آسیب‌شناسی روایات تفسیری
۳۳۳	فصل اول انواع آسیب در روایات تفسیری

۳۳۴.....	مبحث اول: آسیب‌های سندی
۳۳۵.....	گفتار اول: ضعف سند در روایت تفسیری
۳۳۸.....	گفتار دوم: ضعف موسوعه‌های تفسیر روایی
۳۳۸.....	الف) تفسیر عیاشی
۳۳۹.....	ب) تفسیر فرات کوفی
۳۴۱.....	ج) تفسیر قمی و تفسیر امام عسکری
۳۴۳.....	گفتار دوم: آسیب‌های متنی
۳۴۴.....	الف) تفسیر امت واحده
۳۴۶.....	ب) تعیین ذبیح
۳۴۸.....	ج) ضرورت علاج چالش‌ها
۳۴۸.....	الف) چالش‌های واقعی
۳۵۰.....	ب) چالش‌های بدوی
۳۵۰.....	مبحث دوم: آسیب‌های ذاتی
۳۵۱.....	گفتار اول: ضعف حدیث
۳۵۸.....	گفتار دوم: نقد روایات تاریخی و اسرائیلی در تفسیر
۳۵۹.....	الف) روایات ساختگی
۳۶۵.....	ب) اسرائیلیات
۳۶۵.....	۱. زمینه پیدایش اسرائیلیات
۳۷۰.....	۲. نمونه روایات اسرائیلی
۳۷۰.....	۱-۲. تفسیر هم یوسف
۳۷۳.....	۲-۲. نمایان شدن شیطان بر داوود
۳۷۵.....	۳-۲. انگشت سلیمان
۳۷۷.....	۴-۲. آمیزش در حال حیض
۳۷۷.....	۵-۲. سلیمان و حب الخیر
۳۷۹.....	ج) ملاحظه در این روایات
۳۷۹.....	د) ملاک اسرائیلی بودن روایت
۳۸۱.....	فصل دوم معیار نقد و تشخیص
۳۸۱.....	مبحث اول: قرآن
۳۸۲.....	مبحث دوم: سنت قطعی
۳۸۳.....	مبحث سوم: حقایق قطعی تاریخ
۳۸۴.....	مبحث چهارم: عقل سلیم

۳۸۷.....	کتابنامه
۴۰۷.....	فهرست آیات
۴۱۹.....	فهرست روایات
۴۲۵.....	نمایه اعلام
۴۳۳.....	نمایه موضوعی

www.ketab.ir

پیشگفتار

پیروزی انقلاب مسکوه‌مند اسلامی و استقرار نظامی بر اساس بینش‌ها و ارزش‌های وحیدانه و انبی، عامل بیداری جهانی و احیای تفکر دینی شد؛ تفکری جامع و باامل که انسان را، حیات‌بخش و حرکت‌آفرین در عرصه حیات انسان معاصر بود.

تجدید حیات اندیشه و حیات ارزش‌های معنوی، از سویی خودآگاهی و خودباوری ملت‌های مسلمان و بویابی آرامش، عزت و اقتدار اسلامی - انسانی و احیای روح ستم‌ستیزی آنان را تسهیل کرد و از دیگر سو، سست‌پایگی مکتب‌ها و مسلک‌های ماتریالیستی، لیبرالیستی، سولاریستی و نظام‌های مبتنی بر آنها را بر ملا کرد.

بایستگی تحقیق دقیق، جامع و روشمند در خصوص زیراخت‌های اندیشه و معرفت اسلامی و نظام‌های اجتماعی مرتبط با آن، هم‌چون ضرورت پرداخت علمی و نوآمد نیازهای فکری - معرفتی و پاسخ‌گویی به پرسش‌ها و شبهات جدید و عصری، لزوم آسیب‌شناسی در ساحت فقه و باورداشت‌های دینی را به‌منظور تبیین آموزه‌ها و گزاره‌های اصیل دینی و دفاع عقلانی از آنها، زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی دین و تغذیه و تعمیق معرفت ناب اسلامی جامعه علمی و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی - پژوهشی و آموزشی کارآمد را بدیهی و فرض می‌نمود.

بدین‌منظور، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که نهادی علمی است، در

سال ۱۳۷۳ تأسیس شد. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی در قالب چهار پژوهشکده «حکمت و دین پژوهی»، «نظام‌های اسلامی»، «فرهنگ و مطالعات اجتماعی»، «دانشنامه‌نگاری دینی» و مرکز پژوهش‌های جوان فعالیت می‌کند.

پژوهشکده دین پژوهی با توجه به رسالت عظیمی که در ساحت تبیین، تحکیم و دفاع عالمانه و عقلانی، کشف منطق فهم و معرفت دینی، حضور بالمل علمی در مواجهه با جریان‌های رقیب و معارض، تقویت و توسعه معرفتی جریان‌های همسو و فعال‌سازی آنها در ساحت اندیشه و انگیزه اسلامی دارد؛ مشتمل بر گروه‌های علمی «قرآن پژوهی»، «کلام» و «منطق فهم دین» است و در جهت تحقق اهداف زیر تلاش می‌کند:

۱. پژوهش‌های بنیادین و کاربردی حکمت، کلام و معارف اسلامی؛
 ۲. تبیین مبانی مناسب مباحث زیرساختی اندیشه دینی؛
 ۳. ایجاد مبانی مناسب برای تعمیق، پویایی و بالندگی اندیشه دینی؛
 ۴. پاسخ به شبهات الهی در قلمرو عقاید و کلام اسلامی؛
 ۵. نقد مکاتب و دیدگاه‌های معارض در حوزه زیرساخت‌های اندیشه اسلامی.
- تحقیق حاضر که نتیجه تلاش علمی محقق ارجمند جناب حجت‌الاسلام والمسلمین محمد فاکه میبدی در گروه قرآن پژوهی پژوهشکده دین پژوهی است، به موضوع مبانی تفسیر روایی می‌پردازد.
- قرآن کریم، متقن‌ترین، معتبرترین، جامع‌ترین، اثرگذارترین، هدایت‌بخش‌ترین و روشن‌ترین متن آسمانی نازل شده است که درک توأم با عمل به آن، ضامن سعادت فرد و جامعه در دنیا و آخرت و طول حیات بشر است؛ اما از یک طرف، اختلاف سطح مخاطبان، نیازهای گوناگون، ظهور مکاتب و آرای جدید و سؤال‌ها و شبهات فزاینده و از طرف دیگر، ضرورت نگاه جامع به قرآن و دیگر منابع، همراه با درک روشمند قرآن، موجب شد پژوهشگرانی به تحقیقات قرآنی بپردازند و معارف درون‌قرآنی و مباحث برون‌قرآنی را با محتوا و ساختاری نو و کارآمد ارائه دهند.
- تفسیر روایی علاوه بر آنکه عمری به‌درازای نزول قرآن دارد و اولین

تفسیرهای قرآنی نیز از همین سنخ است؛ در میان عموم مردم بیش از روش‌های دیگر تفسیر رواج دارد، به‌خصوص آن‌گاه که مربوط به شأن نزول و داستان‌های آن باشد؛ همچنین می‌تواند برای ناواردان، لغزشگاه بزرگی قلمداد شود؛ از سوی دیگر، این نوع تفسیر در میان برخی از اندیشمندان و قرآن‌پژوهان مدام دچار افراط و تفریط فراوان شده است. یکی از علل آن، عدم وضوح در مبانی این روش تفسیری است. به‌رغم تلاش‌های فراوان، تاکنون کمی در این زمینه به طبع آراسته نشده است و نیاز به این پژوهش، بسیار احساس می‌شود، تا اینکه فاضل ارجمند حجت‌الاسلام والمسلمین آقای دکتر محمد کریمیان عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه این طرح را شروع کند و با مطالعه و دقت آن را در یک مقدمه و سه بخش (مبانی، کارآیی روایات در تفسیر، آسیب‌شناسی روایات تفسیری) به انجام رساندند. بدیهی است با عبور به عبور اثر، ممکن است در آینده در قسمت‌هایی نیاز به پژوهش بیشتری باشد؛ چرا که ممکن است نظر برخی از ارزیابان به‌طور کامل اعمال نشده باشد؛ مثل آن‌چه به ارزیابان نحوه رد دلایل آنان اختصاص یافته است که البته در این نوع مباحث عقلی وضعی طبیعی است.

در پایان، از اعضای محترم شورای علمی گروه قرآن‌پژوهی و مؤلف گرامی که با سعه صدر در تولید و بالندگی اثر تلاش کردند، نیز از ارزیابان تحقیق حجج‌الاسلام آقایان مهدی رستم‌نژاد و محمود مصباحی به سبب تلاش‌های فراوانشان تشکر می‌شود.

گروه قرآن‌پژوهی

پژوهشکده حکمت و دیالکتیک

مقدمه

یکی از مباحث بسیار مهم و حیاتی که در زمینه تفسیر قرآن کریم نقشی اساسی ایفا می‌کند، نگاه به نقش روایات تفسیری است؛ زیرا روایات از یک سو، منبعی بسیار ارزشمند در تفسیر قرآن است و از سوی دیگر، بیان‌کننده قواعد تفسیر، مبادی و مبانی آن است؛ همچنین می‌توان گفت هرآنچه از میراث غنی قرآنی به ما رسیده است، همه از بدنه روایات است؛ برخی درباره معرفی قرآن مطابق شأن این کتاب عظیم بعضی در باب مبانی علوم قرآن، بخشی در زمینه بیان معیار تفسیر صحیح قرآن و بیان آسیب‌های حوزه تفسیر است؛ گروهی از روایات از نقطه نظر وجه تفسیر و روش‌های تفسیری سخن گفته است؛ دسته‌ای دیگر، بیان‌کننده بطون و تأویلات و ارائه ملاکات صحیح آن است و در نهایت، حجم زیادی از روایات، تفسیر بارز قرآن کریم است. هرچند در بسامد روایات تفسیری کوششی تام و دقیق صورت نگرفته است؛ لیکن با مرور دو موسوعه تفسیر روایی شیعه و اهل سنت یعنی نورالتقلین و الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور، به احتمال نزدیکی به تحقیق می‌توان گفت که روایات تفسیری نزد هریک از اصحاب دو مکتب بالغ بر ده‌هزار می‌شود. سیوطی در خصوص مآخذ تفسیر می‌نویسد:

احادیث صحیح تفسیری از پیامبر ﷺ بسیار اندک است. سپس حدود ۲۵۰ روایت با سند متصل به پیامبر ﷺ را در تفسیر آیات قرآن به ترتیب

سوره‌ها، از سوره فاتحه تا سوره ناس، نقل می‌کند.^۱

وی در جای دیگر می‌افزاید:

من کتابی مشتمل بر تفسیر پیامبر ﷺ [و صحابیان و تابعان] تألیف نموده و آن را ترجمان القرآن نامیدم؛ در این کتاب، بیش از ده‌هزار روایت و به تعبیر مؤلف «بضعة عشر الف حدیث» جمع‌آوری کرده‌ام.^۲

با سیر و مروری که خود در تفسیر نور الثقلین داشته‌ام، دریافتیم که محدث ریزی در مجموع، بیش از چهارده‌هزار روایت در این موسوعه جمع‌آوری کرده است. البته باید گفت مآثورات این مجموعه‌های روایی تفسیری، تنها از صحابه و تابعان و سنیان صحابیان و تابعان را نیز شامل می‌شود؛ و نیز باید توجه داشت که همه این روایات شرایط صحت و قبول را ندارند؛ اما بی‌گمان تعداد زیادی از آنها مورد قبول است.

به هر صورت، به حجم عظیمی از روایات و روایت‌گونه‌ها در عرصه تفسیر قرآن روبه‌رو هستیم که نیازمند آن است تا بحث بنیادین و مبانی درباره این مهم‌ترین منبع و مصدر تفسیری قرآن صورت گیرد. این نوشتار بر آن است تا به این مهم بپردازد؛ امید آنکه محصول این تلاش، زمینه‌آستایی به مبانی درست تفسیر روایی قرآن را، به عنوان یکی از روش‌های تفسیری قرآن، فراهم سازد.

پادآوری این نکته ضروری است که منظور از تفسیر روایی در این نوشته، این است که به وسیله روایت به معنی و مراد آیه پرداخته شود. طبع نظر از اینکه منابع دیگر برای تفسیر وجود دارد یا ندارد و در واقع، تفسیر روایی به معنی عام آن مورد نظر است. تفسیر روایی به معنی خاص، که در آن روایات نقش محوری را در تفسیر قرآن ایفا کند، به نحوی که هیچ منبع نقلی و عقلی واقعاً توانایی تفسیر آن را نداشته باشد، باید در جای دیگر واکاوی شود و به تحقیقی مستقل نیاز دارد.

محمد فاکر میبدی

عضو هیئت علمی جامعة المصطفی العالمیة

۱. جلال‌الدین سیوطی؛ الاتقان فی علوم القرآن؛ ج ۴، ص ۲۰۵.

۲. همو، الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور؛ ج ۱، ص ۱۷، همو، الاتقان فی علوم القرآن؛ ج ۴، ص ۱۸۶.